

Presentación de datos sociolingüísticos desde a perspectiva de xénero

MARÍA ISABEL SUÁREZ FERNÁNDEZ

Seminario de Sociolingüística da Real Academia Galega

1. Consideracións iniciais

A tradición sociolingüística proporciona múltiples evidencias de que existen patróns diferenciados de uso das linguas en función do xénero. Este obxecto de interese tratouse inicialmente polos estudos antropolóxicos de principios do século XX, aínda que daquela as peculiaridades se interpretaban unicamente de xeito anecdótico.

Co desenvolvemento da sociolingüística variacionista, a partir dos anos sesenta, a variable «sexo» pasa a constituír un importante tema de estudo dentro de procesos como o cambio lingüístico ou a diferenciación estilística.

As investigacións de Labov (1966) na cidade de Nova York mostraron a maior inclinación das mulleres polas formas gramaticais e de pronuncia estándar dentro dunha mesma clase social. Posteriormente, constatouse esa mesma tendencia en diferentes sociedades de fala indoeuropea e, ademais, observouse nelas unha tendencia maior a seleccionaren o patrón lingüístico en función das normas sobre o uso apropiado en cada contexto.

A cuestión de xénero nos estudos variacionistas acadou un punto álxido na década dos 70. Nese momento ofreceuse unha interpretación da relación entre lingua e xénero consonte o binomio «conservadorismo-innovación».

Trudgill (1972) vinculou cada variedade lingüística co seu contexto sociocultural de uso e fixou o interese no status como factor explicativo das diferenzas. Formulou a

existencia dun patrón cultural propio da clase traballadora, que asignaría un prestixio encuberto a formas non estándar da linguaxe caracterizadas como masculinas. A maior tendencia das mulleres –particularmente da clase media-baixa– á «corrección lingüística» explicaría-se pola súa exclusión deses elementos vernáculos de prestixio.

As peculiaridades observadas deron lugar á formulación do modelo sociolingüístico de xénero, que implicaría, alén da preferencia polas formas estándar, a tendencia a cambiar en favor da variedade máis prestixiada en situacións de contacto de linguas.

Este modelo foi cuestionado por investigacións realizadas en comunidades tradicionais. Nun estudo sobre o suahili, por exemplo, atopouse que as mulleres tendían a conservar a variedade local en maior medida que os varóns. A escasa posibilidade de ascenso social das mulleres nesas sociedades limitaría o seu interese polas formas lingüísticas con maior prestixio.

Os traballos de Milroy nos 80 tamén ofreceron resultados contrarios ao modelo sociolingüístico de xénero. Neste caso atopáronse excepcións no caso de mulleres conectadas entre si por redes sociais moi densas. Este tipo de relacións, características das comunidades tradicionais, favorecerían o mantemento das variedades vernáculos malia o posible contacto con outras de maior prestixio.

Bourdieu (1985) incorporou as relacións entre lingua e xénero á análise do proceso de estratificación social. O comportamento lingüístico, como outras condutas simbólicas avaliadas en termos de prestixio, tería unha significación especial dentro das oportunidades de éxito social das mulleres:

A hipercorrección inscíbese na lóxica da pretensión que induce aos pequeno burgueses a intentar apropiarse anticipadamente, a custo dunha permanente tensión, das propiedades dos dominantes. A intensidade particular da inseguridade e da ansiedade en materia lingüística (como en materia de cosmética ou de estética) entre as mulleres da pequena burguesía hai que comprendela tamén dentro da mesma lóxica: condenadas pola división do traballo entre os sexos a esperar o ascenso social das súas capacidades de produción e de consumo simbólicos, estas mulleres tenden aínda máis a investir na adquisición de competencias lexítimas.

A partir dos anos 90 o interese polas relacións entre o comportamento lingüístico e o xénero recibe un novo pulo e insírese na interpretación da identidade de xénero como produto da diferenciación sexual das expectativas de conduta social.

Características asociadas á linguaxe das mulleres, como a súa maior inclinación polas formas normativas, a maior predisposición ao cambio de lingua baixo o criterio de cortesía, ou a maior preferencia polas variedades de prestixio formarían pezas da construción ideolóxica da identidade feminina.

Antes de entrarmos a analizar os datos sociolingüísticos de Galicia desde a perspectiva de xénero, é interesante lembrar un escrito de García Barros que se remonta ao ano 1930 (Sanmartín, 2002):

«Vexamos antes porque non-o adoitan:

En primeiro lugar porque imposto o castelán e tendo que utilizarse oficialmente, a muller, sempre da banda do que impera, cre hastra de bo tono o adoitalo. En segundo, que vexetando n'un ambiente castelanizado, anque sinta agarimo pol-a fala nativa, ve nas suas relacións poucos exempros que imitar, e síntese domeñada por íse parvo medo ó ridículo. En terceiro porque sendo o linguaxe do pobo rural e da crase obreira, as mulleres das crases de mais arriba, ou que se cré pereñecente a elas, sinte o prurito de non confundirse, o que se fegura conseguir producíndose en castelán. Isto derradeiro sucede maiormente, nas familias procedentes dos antigos pazos ou casas señoriales e na respectable crase de novos ricos que padecemos».

Queda claro a través desa lectura que a principios de século existía unha reflexión acerca da maior tendencia a usaren o castelán por parte das mulleres.

Nos últimos anos da ditadura franquista comezaron a realizarse os primeiros estudos macrosociolingüísticos sobre a situación en Galicia. Un deles, publicado en 1970 foi o Informe Foessa que achegaba datos sobre competencias, usos e actitudes lingüísticas das amas de casa galegas. Entre os resultados máis salientables destacaban as actitudes negativas cara ao galego. Unha mostra delas era que só o 49% consideraba necesario que os seus fillos falasen galego, fronte ao 87% das amas de casa catalás.

2. A perspectiva de xénero nos estudos anteriores ao *Mapa sociolingüístico de Galicia 2004*

De acordo coas consideracións anteriores, cabería esperar que os estudos sociolingüísticos máis recentes tratasen o papel do xénero no proceso de retroceso xeral do galego, mais o certo é que nin o Mapa sociolingüístico de Galicia'92 nin outros estudos realizados durante a década dos 90 lle concederon importancia á cuestión, pois

daquela o centro da atención estaba noutras variables que presentaban relacións estatisticamente máis significativas (caso, por exemplo, da idade).

Con todo, e malia non seren cuantitativamente avultadas, as diferenzas referidas á variable lingua habitual (figura 1) reflectían un maior uso monolingüe do castelán (+5,5 puntos), un menor uso do galego na súa opción bilingüe (-5,2 puntos) e unha cifra de galegofalantes (só galego+máis galego) globalmente inferior entre as mulleres (-5,2 puntos).

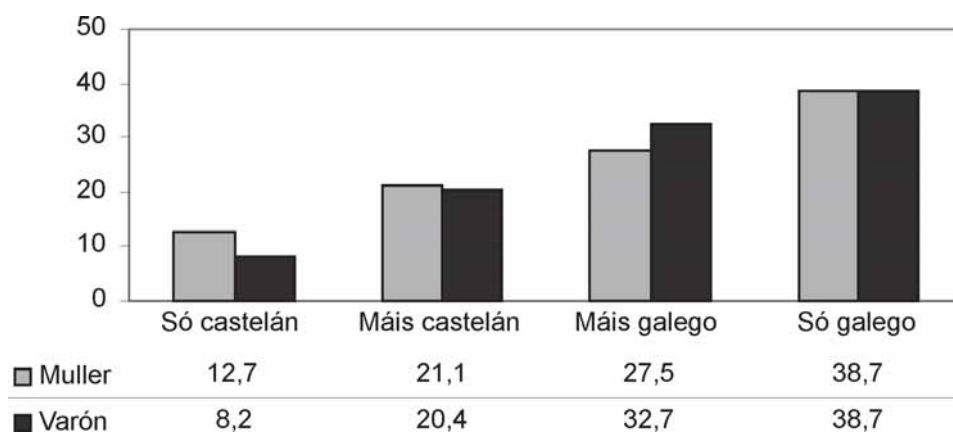

Figura 1. Diferenzas por xénero na variable lingua habitual. Fonte MSG-92

Na parte dedicada ás actitudes tamén se podían atopar datos interesantes, como os referidos á valoración da desgaleguización interxeracional. A conduta dos pais galegofalantes que falan cos fillos castelán resultou peor valorada por parte dos varóns que entre as mulleres (nunha escala do 1 ao 5, a diferenza supuña 0,23 puntos).

De volta ao terreo dos usos, o menor emprego do galego entre as mulleres constatouse tamén no Censo de Poboación e Vivendas de 2001. Tal e como indica a figura 2, en todos os grupos de idade a porcentaxe de uso monolingüe do galego é máis baixa nas mulleres. Nos tramos de 25 a 49 anos as diferenzas aumentan conforme descende a idade (acadan preto de 8 puntos porcentuais), mentres que nos máis novos tenden a reducirse.

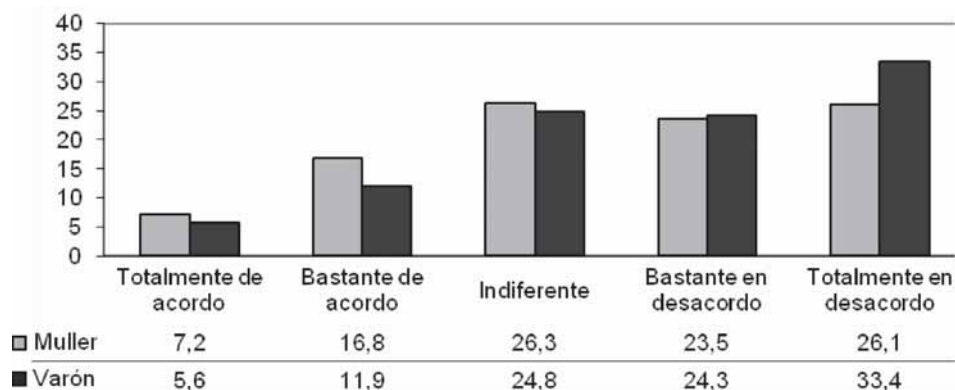

Figura 2. Actitude cara á desgaleguización interxeracional. Fonte MSG-92

Figura 3. Uso monolingüe do galego na pirámide de poboación.
Censo de Poboación e Vivendas 2001

En 2003 o Seminario de Sociolingüística da Real Academia Galega publicou un estudo sobre actitudes lingüísticas na mocidade. Nel utilizábanse diferentes metodoloxías, entre elas o *matched-guise*, consistente en investigar as actitudes latentes enmascarando o obxectivo real da investigación.

Aos mozos e mozas participantes indicábaselles que se estaba a pilotar un concurso que se pretendía poñer en marcha nunha emisora de radio. escoitaban 16 voces (8 de home e 8 de muller) de persoas comprendidas entre os 24 e os 34 anos de idade. Catro desas voces pertencían ao mesmo home e á mesma muller respectivamente, que se expresaban en «galego sen acento galego» «galego tradicional-estándar» «castelán con acento galego» e «castelán sen acento galego». O resto das voces pertencían a diferentes persoas e estaban distribuídas ao chou entre as catro variedades lingüísticas manipuladas.

A seguir, pedíasilles que puntuasen cada unha das voces escoitadas en referencia a 17 características persoais (intelixente, simpática, culta, atractiva fisicamente, digna de confianza, que ten sentido do humor, que ten interese en progresar, aberta, que ten confianza en si mesma, que acepta novos usos e costumes, xenerosa, capaz de dirixir, divertida, traballadora, orgullosa, fiel). Ademais, tiñan que sinalar a profesión á que poderían dedicarse e identificar o posible retrato nunha serie de 12 caras de mulleres e de homes.

Os resultados referidos ás características de personalidade indicaron a existencia de dous criterios clave para avaliar os falantes en cada unha das modalidades lingüísticas. Un primeiro criterio estaría baseado na oposición tradicional fronte a socialmente considerado de éxito, de modo que os falantes con acento galego recibían puntuacións altas nas características tradicionalmente ben consideradas, e puntuacións baixas nas características asociadas ao éxito social.

Un segundo criterio baseouse na oposición competencia social *versus* proximidade social, de tal xeito que os falantes sen acento recibiron puntuacións altas nas características asociadas á competencia, e puntuacións baixas nas características indicadoras de proximidade social.

En ambas as dimensións as mulleres obtiveron puntuacións máis polarizadas, o que confirmou que na avaliación da súa conduta lingüística incidían máis os estereotipos.

En relación cos estereotipos físicos, estes resultaban máis atractivos e interesantes nas variedades asociadas ao acento castelán, e menos nas asociadas ao acento galego. Os resultados apareceron de novo moito máis polarizados na avaliación das voces femininas, o que volveu indicar unha avaliación máis estereotipada da súa conduta lingüística. Por outra banda, non se atopou un estereotipo físico atractivo ou interesante asociado ás voces de mulleres galegofalantes, independentemente da fonética que utilizasen.

3. Os datos do MSG-04 desde a perspectiva de xénero

Para analizar o banco de datos do MSG-04 realizáronse exploracións estatísticas que estableceron o conxunto de variables sociodemográficas significativamente relacionadas coas variables lingüísticas. O xénero foi unha delas, aínda que a fortaleza da asociación foi en xeral reducida.

A distribución da lingua inicial segundo o xénero (figura 4) indicou que a maior diferenza se daba na proporción de monolingües iniciais en castelán, case 5 puntos superior nas mulleres. Ademais do anterior, a suma das opcións referidas ao galego reflectían unha adquisición inicial do galego menor entre as mulleres (-4,2 puntos).

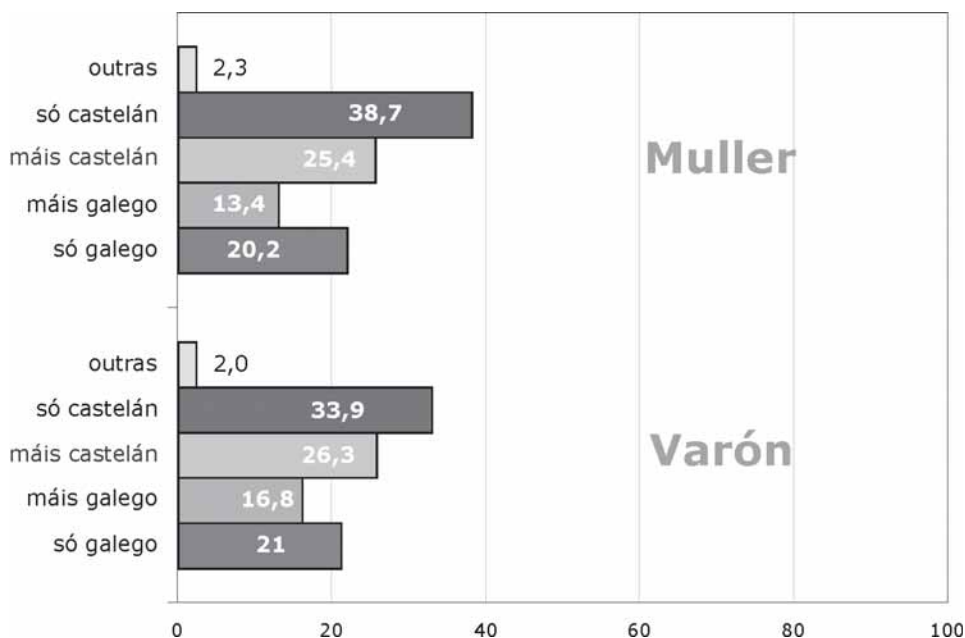

Figura 4. Lingua inicial segundo o xénero no MSG-04¹

Na variable lingua habitual (figura 5) repetíronse as maiores diferenzas na categoría de só castelán, neste caso de preto de 8 puntos porcentuais. A cifra de uso global do galego, sumadas as respostas monolingüe e bilingüe, resultou 7,7 puntos inferior por parte das mulleres.

¹ O MSG-04 centrouse na poboación con idades comprendidas entre os 15 e os 54 anos.

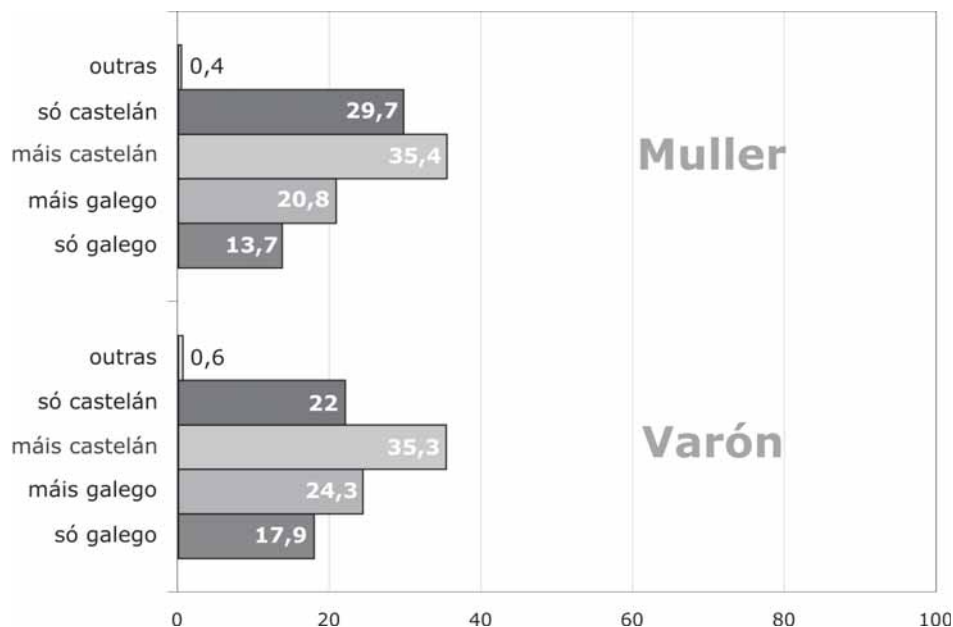

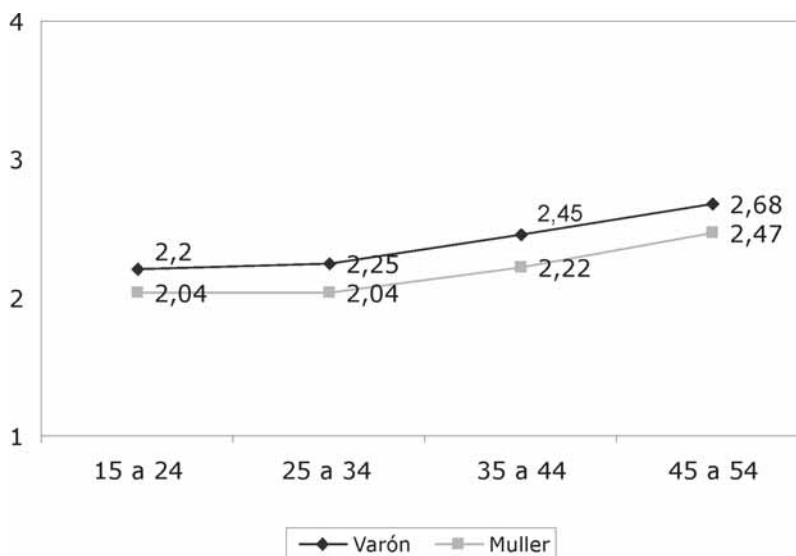
Figura 5. Lingua habitual segundo o xénero no MSG-04

Por outro lado, para sondar a posible incidencia do modelo sociolingüístico de xénero analizouse a relación entre o grao de uso do galego (suma das opcións só galego e máis galego), o xénero e a clase social (táboa 1). Os resultados obtidos coincidiron parcialmente co modelo. As maiores diferenzas entre homes e mulleres observáronse nos tramos de ingresos e estudos máis asociados á «clase traballadora»: 10,3 puntos nos ingresos comprendidos entre 420€ e 840€ e 15 puntos no grupo educativo de formación profesional.

Os datos referidos á lingua habitual segundo a idade e o xénero corroboraron a redución das diferenzas entre os máis novos (figura 6). Sería necesario un seguimento deste resultado para determinarmos se se está a producir unha redución da tendencia ou se, en cambio, o paso á idade laboral supón un aumento das diferenzas (tal e como se verá mais adiante, neste ámbito as diferenzas intensifícanse).

Táboa 1. Incidencia do modelo sociolingüístico de xénero en Galicia

	<i>Home</i>	<i>Muller</i>	<i>Total</i>
<i>Ingresos</i>			
De 250 a 420	39,3%	38,8%	38,9%
De 420 a 840	49,5%	39,2%	43,7%
De 840 a 1260	43,6%	38,8%	41,0%
De 1260 a 2100	42,2%	32,2%	37,6%
De 2100 a 2940	41,9%	31,9%	37,3%
Máis de 3000	31,1%	25,0%	28,5%
<i>Nivel de estudos</i>			
Sen estudos	81,6%	83,3%	82,6%
Primarios	64,8%	59,2%	61,7%
Secundarios obrigatorios	42,5%	33,5%	37,9%
FP	44,5%	29,5%	37,7%
Bacharelato	30,5%	25,1%	27,5%
Universitarios	31,2%	23,7%	27,2%

Figura 6. Lingua habitual segundo a idade e o xénero no MSG-04²

² Os datos figuran en medias, que oscilan entre o 1 (só castelán) e o 4 (só galego).

As diferenzas resultaron aínda máis avultadas na variable lingua do pensamento (figura 7), onde a escolla da modalidade monolingüe en castelán foi 8,6 puntos superior entre as mulleres.

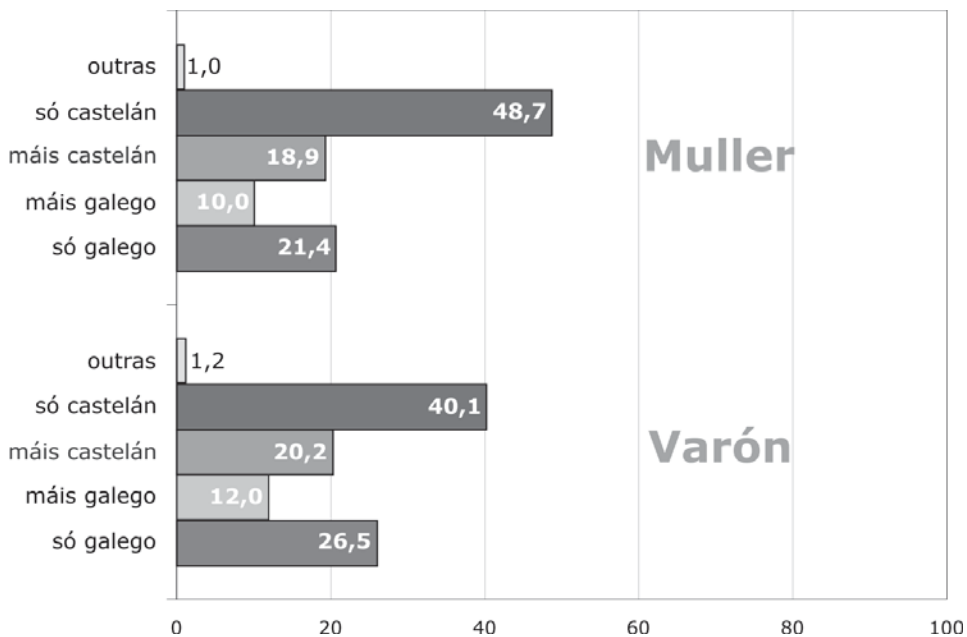

Figura 7. Lingua do pensamento segundo o xénero no MSG-04

Polo que atinxe aos usos lingüísticos na familia (figura 8), as diferenzas reiteráronse en todas as interaccións. O menor uso do galego nas mulleres deuse ao falar cos fillos e as fillas, mentres que, paradoxalmente, os homes con quen menos galego dixeron falar foi coa parella.

No contexto escolar (figura 9), as maiores diferenzas atopáronse na lingua cos compañeiros, especialmente, de secundaria (0,20 puntos). Resultou tamén de interese a maior simetría entre os dous xéneros na lectoescritura.

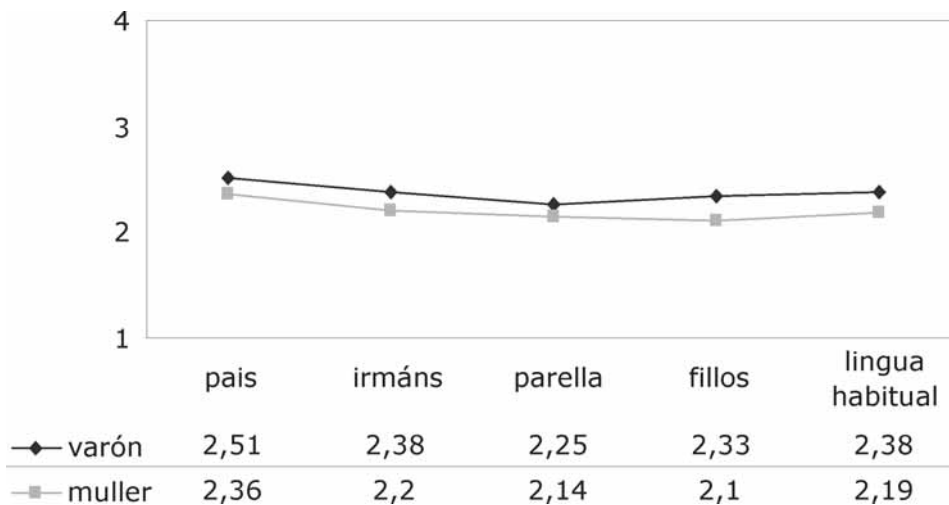

Figura 8. Lingua coa familia segundo o xénero no MSG-04

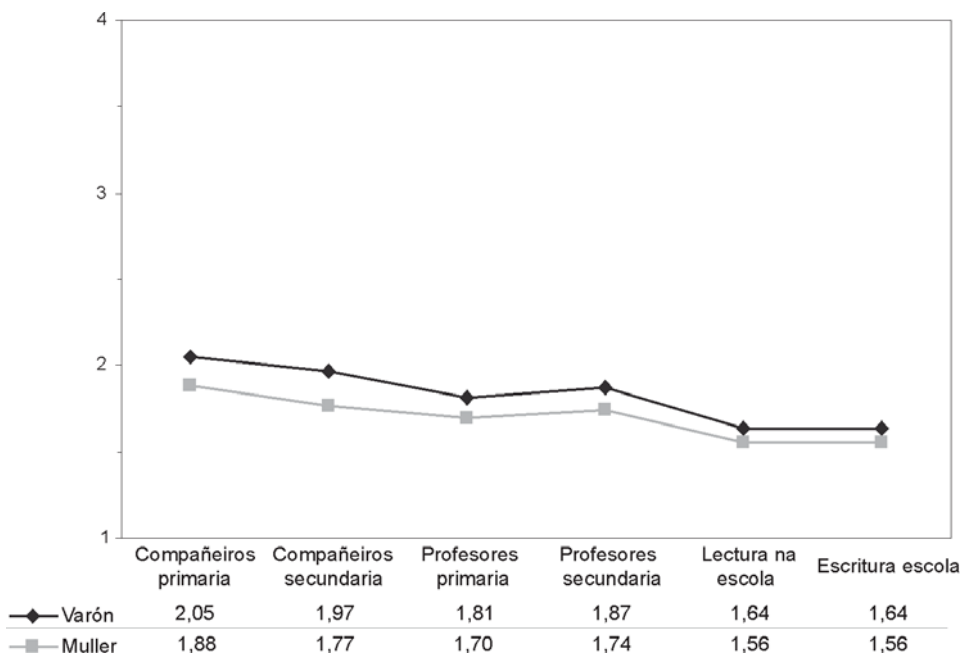

Figura 9. Lingua na escola segundo o xénero no MSG-04

No grupo de idade máis novo (figura 10) mantivéronse as tendencias, aínda que as diferenzas por xénero foron máis reducidas.

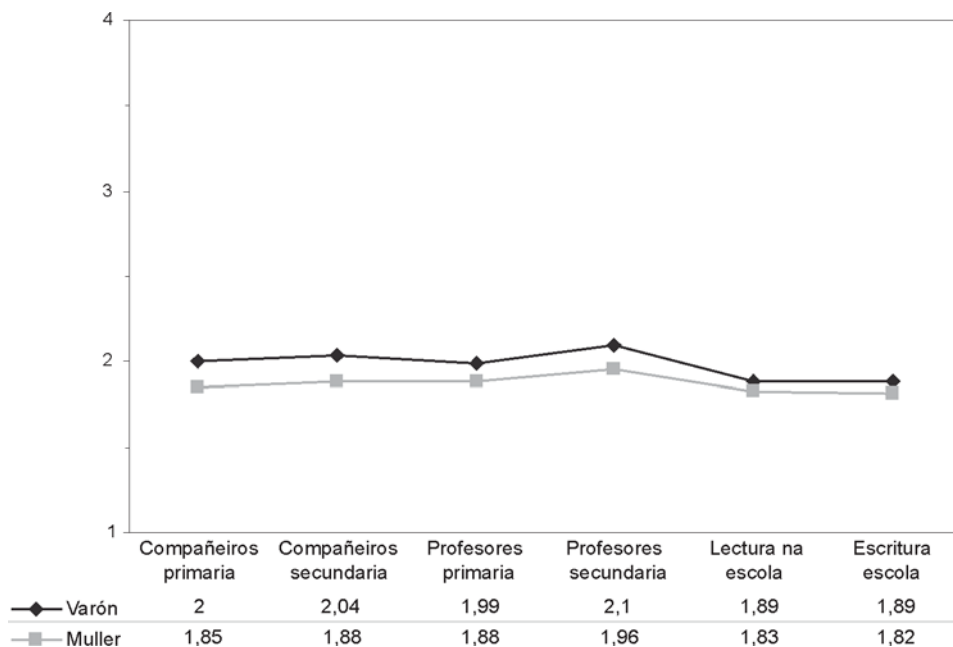

Figura 10. Lingua na escola segundo o xénero no MSG-04 (15 a 24 anos)

As interaccións do traballo presentaron maiores diferenzas (figura 11), especialmente ao falaren cos compañeiros e cos subordinados. No primeiro caso chamou a atención o aumento do uso do galego entre os varóns, cun incremento de 0,13 puntos respecto á puntuación na variable lingua habitual.

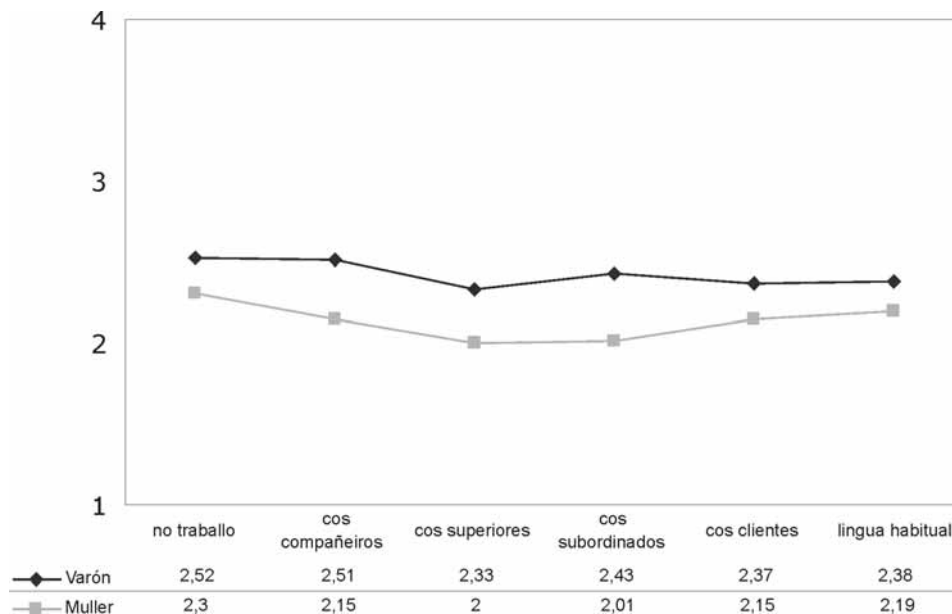

Figura 11. Lingua no traballo segundo o xénero no MSG-04

4. Discusión

Os datos presentados permiten concluírmos que, malia non seren cuantitativamente avultadas, as diferenzas de xénero nos usos lingüísticos son reiteradas e consistentes co modelo sociolingüístico de xénero.

Cómpren novos estudos que analicen os usos lingüísticos desde a perspectiva lonxitudinal, co fin de aclarar a influencia que exercen nesas diferenzas institucións socializadoras como a familia, o ensino ou o traballo. Tamén son necesarias achegas específicas ao ámbito do traballo, que axuden a aclarar as causas das importantes diferenzas constatadas nese eido.

Por outra banda, vista a maior incidencia dos estereotipos sobre o comportamento lingüístico das mulleres, son precisas intervencións normalizadoras que incidan na mudanza dos estereotipos lingüísticos vinculados ao xénero.

5. Referencias bibliográficas

Bourdieu, P. (1982): *Ce que parler veut dire: L'économie des échanges linguistiques* (París, Fayard).

Foessa (1970): «La comunidad regional», en *Informe sociológico de la situación social de España: 1261-1266* (Madrid: Fundación Foessa, Euramérica).

Instituto Galego de Estatística (2001): *Censo de poboación e vivendas 2001*. Disponible en: <http://www.ige.eu/web/mostrar_actividade_estadistica.jsp?idioma=gl&codigo=0206002002>

Labov, W. (1966): *The social stratification of English in New York City* (Washington: Center for Applied Linguistics).

Milroy, L. (1980): *Language and social networks* (Oxford: Blackwell).

Sanmartín Rei, G. (2002): *Lendo nas marxas. Lingua e compromiso nos paratextos (1863-1936)* (A Coruña: Espiral Maior).

Seminario de Sociolingüística/Real Academia Galega (1994): *Lingua inicial e competencia lingüística en Galicia* (A Coruña, Real Academia Galega).

— (1995): *Usos lingüísticos en Galicia* (A Coruña, Real Academia Galega).

— (1996): *Actitudes lingüísticas en Galicia* (A Coruña, Real Academia Galega).

— (2003): *O galego segundo a mocidade* (A Coruña, Real Academia Galega).

— (2007): *Mapa Sociolingüístico de Galicia 2004. Volume I. Lingua inicial e competencia lingüística en Galicia* (A Coruña: Real Academia Galega).

— (2008): *Mapa Sociolingüístico de Galicia 2004. Volume II. Usos lingüísticos en Galicia* (A Coruña: Real Academia Galega).

Trudgill, P. J. (1972): «Sex, covert prestige and linguistic change in the urban British English of Norwich», *Language in Society*, 1: 179-195.